

חינוך • הסברה • מחקר
לתרבות הניקיון בישראל
CLEAN نظيف

צעדים מעשיים להגברת רמת הניקיון בישראל

נייר עמדה מטעם עמותת נקי

כתיבה: תומר אשל
האירו והעירו: פרופסור רון מילוא,
נעמה לב, טלי ארקושיין

עמותת נקי

עמותת נקי פועלת במטרה לקדם את הניקיון במרחב האורבני ובשטחים הפתוחים באמצעות אחריות אישית של תושבי ישראל. אנו שואפים להיות הארגון המוביל בתחום הניקיון בנושאי חינוך, הסברה, מחקר, אכיפה טכנולוגיה ותשתיות. העמותה היא בית לעשייתם של עשרות יזמים מתחומי חיים ועשיים מגוונים. העמותה אינה פוליטית וחברים בה יהודים וערבים, חילונים ודתיים, צעירים ומבוגרים

תקציר

חיים בסביבה נקייה ונאה היא משאלת ליבו של כל אדם בכל גיל, מקום וזמן אך רמת הניקיון בישראל אינה גבוהה הן במרחב האורבני והן בשטחים הפתוחים.

סביבה נקייה משפיעה לטובה על תחושת הגאווה והשייכות, מעוררת רצון למעורבות חברתית ומחזקת את הקשר שבין הרשות לתושב. ניקיון משפיע על כלכלה. לדוגמה: מסחר, נדל"ן ותיירות.

סביבה מלוכלכת ומוזנחת מגבירה את תחושת הניכור, את ההסתגרות בבית ומעודדת ונדליזם ומגוון תופעות שליליות. פסולת מהווה מפגע אסתטי ובעיית ריח ופוגעת באדמה, במים, באוויר ובחי.

הנה דוגמאות להמחשת המצב:

- בסקר שביעות רצון של תיירים אשר יזם משרד התיירות ב-2016 התברר כי מרבית התיירים חשו חוסר שביעות רצון מרמת הניקיון בישראל (מתוך אתר משרד התיירות).
  - המאמר "שיפור רמת הניקיון במרחב הציבורי בישראל" (ד"ר מיה נגב, אונ' ת"א 2014) נפתח בפסקה הבאה: "המרחב הציבורי בישראל מלוכלך, ישראלים בכל הגילאים ומכל המגזרים אחראים לכלוך ברחובות ובאתרי הטבע. בד בבד, עבור הציבור הרחב הביטוי הגנת הסביבה מתקשר בראש ובראשונה לשטחים ציבוריים נקיים".
  - **רמת ניקיון נמוכה ברבים ממוסדות החינוך ובפעילות בלתי פורמלי**, תלמידים וחניכים רבים אינם מזהים את השלכת הפסולת כדפוס התנהגות שלילי ומשליכים פסולת בתדירות גבוהה. זלזול בעובד הניקיון. פעילות חינוכית ערכית ורציפה מבוצעת אך בהיקף נמוך.
  - **רמת ניקיון נמוכה באתרי טבע רבים (החופים לא מוסדרים, מסלולי טיול ויערות)**, פעילות הסברתית מבוצעת בהיקף קטן ובד"כ ע"י מתנדבים אך לא במימון, ברציפות ובהובלת רשויות או ארגונים אשר מנהלים אתרי טבע.
  - **אכיפת הניקיון כמעט ואינה מבוצעת** (נגד משליכי פסולת אישית ומשליכי ערמות פסולת בטבע).
  - **היקף המחקר בנושא נמוך**, בנוסף מדדים וסקרים כמעט ואינם קיימים או מבוצעים.
  - **המגזר העסקי כמעט ואינו מעורב**. רק חברות בודדות הוקמו במטרה לעסוק בנושא.
  - **אין קואליציית ארגונים שמאגדת גורמי ממשל וארגונים אזרחיים**. קואליציה כזו הוקמה בעבר.
- המונח "תחושת מקום" (Sense of place) מתאר תחושת קשר למקום גיאוגרפי, באופן ההופך את המקום לבעל ערך בעבור פרטים או קבוצות. הנחת הבסיס היא שכאשר הפרט מרגיש שייכות חזקה למקום מסוים, חיזוק הערכת הפרט אל עולם הטבע במרחב האורבני יסייע להביא למחויבות גבוהה לשימור הסביבה וניקיונה. התנסויות חיוביות של ילדים יחד עם משפחתם באזורים נקיים ואסטטיים המהווים עבור משאב הינן חיוניות על מנת לפתח זהות מקום ומוטיבציה לניקיון הסביבה.

אנו משוכנעים כי הגיעה העת להוציא את העגלה מהבוץ ולהגביר את רמת הניקיון באמצעות **אחריות אישית של הציבור ולא רק באמצעות עובדי ניקיון** והדבר תלוי במידה רבה בהובלה של גוף ממשלתי שיש לו מחויבות למטרה ושרואה בנושא שליחות בלב העשייה שלו. גוף כזה ייקח אחריות על תכלול המאמץ הרב זרועי ועל חיבור בין הממשל לארגונים האזרחיים.

אנו ממליצים שהגוף אשר יבחר להוביל את התהליך יקים **קואליציית ארגונים** שתגבש **תכנית הוליסטית להתמודדות עם אתגר הניקיון** שתאפשר לפעול בכמה חזיתות במקביל וע"ב ניסיון שנצבר בישראל בחו"ל. (לדוגמה אוסטרליה מדינת ויקטוריה, סקוטלנד אזור נהר הפורת', ארצות הברית וושינגטון {ד"ר מיה נגב אונ' ת"א 2014}).

להגביר את רמת הניקיון באמצעות אחריות אישית של הציבור ולא רק ע"י עובדי ניקיון

תוכנית ההוליסטית להתמודדות עם אתגר הניקיון - תחומי העשייה המרכזיים:

א. **חינוך** – יצירת תכנית עבודה לחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי והטמעתה כבר משנה"ל הקרובה, שילוב משרד החינוך בפעילות בדגש על מינהל חברה ונוער. קביעת רף שעות קבוע לכל ילד מגיל גן ועד סיום תיכון, הגברת העשייה באמצעות מעורבות אישית של תלמידי תיכון כשגרירים בקהילתיהם, הטמעת השימוש בסקרי ניקיון במוסדות חינוך ופרסום התוצאות לציבור.

ב. **רשויות** – רתימת ראשי הרשויות להובלת התהליך בתחומן תוך הקמת צוות רשותי נרחב. טיפול משלים בשפ"פים בשכונות חלשות, הטמעת השימוש בסקרי ניקיון והעצמת עובדי הניקיון.

ג. **הסברה** – הקמת מערך הסברה ארצי אשר יפעיל צוותי הסברה עפ"י מפת עומסים באתרי טבע הומי אדם ומסלולי טיולים. עידוד רשויות וארגונים אשר מנהלים אתרי טבע להפעיל צוותים בתחומם.

ד. **מחקר** – הקצאת תקציבים קבועים לנושא, בין היתר לצורך פיתוח מדדים וסקרים.

ה. **אכיפה** – הרחבת התקנים במשרד להגנת הסביבה, ברשויות ובמשרד החינוך, הקמת גוף אכיפה ייעודי בצה"ל, תגבור האכיפה במגזר הערבי ובמועצות אזוריות בעלות שטח גדול.

ו. **טכנולוגיה** – הגברת השימוש באפליקציות אשר יכולות לסייע בתחום ניטור פסולת ודירוג רמת הניקיון, מצלמות אשר יסייעו בתחום האכיפה וחיישני נפח אשר יסייעו בתחום ניהול הפסולת.

פעילות במגוון חזיתות במקביל,

במטרה ליצור שינוי דפוסי התנהגות מומלץ לשלב בין תחומי העשייה (חזיתות) שמנינו לעיל. לדוגמה: קמפיין ארצי יכלול תוכנית חינוכית לצד פעילות הסברה בליווי אכיפה ובגיבוי מחקר.

מרחב אורבני תחילה,

האזרח הממוצע שוהה במרבית הזמן במרחב אורבני – מרחב בנוי, במרחב זה הוא מעצב את דפוסי ההתנהגות שלו, את הרגליו ואת רגשותיו על הציר שבין שייכות לניכור. לכן אנו ממליצים להתחיל בהשפעה על דפוסי ההתנהגות של הציבור במרחב האורבני ומאמינים שאם הציבור יאמץ דפוסי התנהגות מכבדים ובריאיים במרחב זה, הוא ממילא ינהג באופן מכבד ובריא בחלק הזמן הקטן יחסית שבו הוא שוהה ומבלה בשטחים הפתוחים ובאתרי הטבע.

ישובים חלשים – שכונות חלשות,

במטרה לרתום את הציבור במקומות בהם רמת הניקיון היא נמוכה, אנו ממליצים לתת סיוע מיוחד שיכלול עבודה עם קהילות וחיבורן לאתגר וסיוע מוגבר לצורך 'יישור קו' של ניקיון והסדרת פחים.

החברה האזרחית,

אנו **בעמותת נקי** עוסקים בחינוך, הסברה, מחקר, רשויות, חברה ערבית, מדיה, אימוץ מעיינות ועוד. אנו פוגשים קהלים מגוונים ומשפיעים עליהם בדרכים רבות, אנו שומרים על המרחב הציבורי ובתוך כך שומרים על הציבור לבל יהפוך להיות 'הישראלי המכוער'. אנו עושים זאת באהבה.

אנו **אנשי מקצוע** אשר סייענו ליצור מציאות 'יש מאין'.

שלבנו את המקצועיות, הידע והניסיון שלנו, את הבריתות שכתנו, את היכולת לראות מחוץ לקופסה, להתמיד, להאמין שאפשר אחרת. **להאמין שחרף כל הקשיים והדרך הארוכה - יכול להיות כאן נקי!**

תוכן עניינים:

- הגורמים המשפיעים על רמת הניקיון ----- עמודים 6 - 3
- פתרונות ישימים ----- עמודים 10 - 7

הגורמים המשפיעים על רמת הניקיון

1. **פער בין רשויות חזקות לרשויות חלשות עפ"י מדד סוציו אקונומי**
ב-2018 נערך מטעם מבקר המדינה סקר אשר בחן את רמת הניקיון בירושלים, תל אביב וחיפה. (גילוי נאות – 'סיירת ניקיון' ביצעה את הסקר ואחד מכותבי מסמך זה הוא הבעלים וביצע את הסקר). מתוצאות הסקר עולה כי קיימים פערים בין רמת הניקיון הטובה בעיר תל אביב (אשכול 8 דירוג למ"ס) לבין רמת הניקיון הסבירה בעיר ירושלים (אשכול 2 דירוג למ"ס).

הפערים ברמת הניקיון מורגשים היטב בשכונות אשר מצבן הסוציו אקונומי נמוך ומאופיינות במשפחות מרובות ילדים, דיור ציבורי, מיעוט בעלי השכלה גבוהה, רמת שכר נמוכה ועוד. עפ"י ממצאי הסקר שם גובר היקף השלכת הפסולת והפסולת הופכת להיות 'חלק מהנוף'. במטרה לשמר רמת ניקיון טובה על הרשות לתגבר את המאמצים בשכונות אלו אך ברשויות רבות זה אינו המצב. השכונה מלוכלכת ועל כן התושבים מתקשים להרגיש 'שייכות' ולפתח 'חוש אחריות' לגבי הנעשה במרחב הציבורי. זהו מעגל הזנחה הולך וגדל. התוצאה - ילד אשר תבנית נוף מולדתו מרובבת בפסולת יגדל ככל הנראה להיות מבוגר מלכלך.

2. מבט אל חלק מהישובים הערביים

א. **רמת תשתיות נמוכה** – (בחלק מהישובים) הדבר משפיע על שביעות הרצון של התושבים במרחב הציבורי (גם במרחב הארצי), על תחושת השייכות ועל דפוסי ההתנהגות. לתחושות אלו יש קשר ישיר לנכונות של התושב להירתם למאמץ לשמירה על הניקיון.

ב. **מבנה הישוב וצפיפות** – חלק מהישובים נבנו בצפיפות, ללא תכנון מקדים ומבלי להתחשב בתשתיות (לדוגמה: הנחת פחים וריקון ע"י משאיות) ויש לכך השפעה על היקף פחי האשפה המפוזרים בשכונות, על המרחק בין הבית לפח ועל תדירות הפינוי. כל אלו מפחיתים את הניקיון.

3. פער בין האחריות על הלכלוך בין תפיסות העולם של הרשות לתושבים –

מחד, עובדי הרשויות סבורים כי הם עושים את עבודתם ברצינות וכאשר מתקבלות תלונות על לכלוך העובדים סבורים כי האחראים לכך הם תושבים אשר אינם ממלאים את חלקם בשמירת הניקיון.

מאידך, התושבים משלמים ארנונה וסבורים כי האחריות על המרחב הציבורי מוטלת על הרשות. כשהרחוב מלוכלך תושבים רבים סבורים כי הדבר מעיד על ניהול כושל של הרשות שאינה משתמשת כראוי בארנונה ו/או אינה מפעילה נכון את מערך הניקיון.

אין כאן צודק ולא צודק, יש שני צדדים מפסידיים אשר מתקשים לשתף פעולה. לדוגמה – תושבי רחובות הקימו קבוצת מחאה לנושא הלכלוך בעיר (f) תושבי רחובות דורשים תמורה לארנונה) החברים בקבוצה העלו מאות פוסטים שמדגימים את הניהול כושל של הניקיון בעיר וראש העיר הגיב במתקפות. לאחרונה מונה מנהל אגף שפ"ע חדש והוא בחר לחשב מסלול מחדש ויצר דיאלוג מכבד עם התושבים שהביא להבראת היחסים וליצירת שת"פ לטובת המטרה המשותפת.

4. פער בין האופן שבו הפרט תופס את התנהגותו לבין ההתנהגות בפועל

ב-2012 יזמה 'סיירת ניקיון' סקר עמדות לגבי השאלה מיהו המלכלך. נאספו ונותחו כ-550 שאלונים. באחת השאלות התבקשו המשיבים לתת לעצמם ציון על האופן שבו הם עצמם שומרים על הניקיון. מרבית המשיבים נתנו לעצמם ציון גבוה.

בשאלה העוקבת התבקשו המשיבים לתת ציון על האופן שבו השכן, המכר או החבר שומר על הניקיון. מרבית המשיבים נתנו לנ"ל ציון נמוך.

מהתוצאות ניתן להסיק שמרבית הישראלים תופסים את עצמם כשומרי ניקיון וסבורים כי האחר הוא המלכלך. זהו מעגל העברת האחריות והטלת האשמה על האחר.

ילד אשר תבנית נוף מולדתו מרובבת בפסולת יגדל ככל הנראה להיות מבוגר מלכלך

זהו מעגל העברת האחריות והטלת האשמה על האחר

5. רשויות/מועצות עם אוכלוסייה קטנה ושטחים פתוחים כולל אתרי טבע הומי אדם

- א. שטחים פתוחים מהווים כר פורה להשלכת ערמות פסולת והמשליכים אינם בהכרח תושבי הרשות. לכך תורמת העובדה שברשויות קטנות מבחינת היקף תושבים מספר הפקחים נמוך ומבצעי העבירה מודעים לכך.
- ב. השלכה של פסולת חקלאית. לדוגמה: פסדים, שאריות ניילון בשדות, ערמות של מכלי חומרי הדברה ודשנים, שאריות חומר אורגני.
- ג. אתרי טבע (שאינם בתשלום) מושכי קהל - הכוונה לאתרי טבע אשר מושכים קהל רב אך שאינם מוגדרים כאתרים שהכניסה אליהם בתשלום (לדוגמה: חוף פלמחים הלא מוסדר).
- אתרים אלו אינם מניבים לקופת הרשות כל הכנסה אך היקף המבקרים הגבוה מאלץ את הרשות להוציא מקופתה סכומים גדולים על מגוון תחומים. הנה כמה מהם:
- הסדרת תשתיות – כבישי גישה, התקנת פחים קטנים, מכולות אשפה, שירותים ציבוריים.
  - פינוי סדיר של מכולות ופחים.
  - הכנסה סדירה של עובדי ניקיון לאתר.
- כאמור אלו חלק מהסיבות אשר בגינן ראשי רשויות מעדיפים לעתים "להתעלם" מהנעשה באתרים אלו. הם מנקים את האתר רק כשהמצב בלתי נסבל ובלבד שלא יצטרכו להוציא מקופת הרשות סכומים גבוהים על ניהול שוטף של פסולת.
- דוגמה – חוף פלמחים הלא מוסדר במועצה אזורית גן רוה
- החוף פתוח לקהל ללא תשלום ונמצא בסמוך לגן לאומי חוף פלמחים של רט"ג אשר הכניסה אליו בתשלום (ויש בו מגוון שירותים לציבור, הגן הלאומי נקי מאוד).
- עד לאחרונה (*) בחוף הפתוח היו מבלים אלפי צעירים תושבי ראשון לציון, רמלה, רחובות וכו'.
- מ.א. גן רוה נמנעה מלהתערב בנעשה בחוף ודבר זה תרם להפיכתו לאחד המלוכלכים בארץ.
- (*) לאחרונה הכניסה לחוף נסגרה בשער.

6. תשתיות לקויות ברשויות עירוניות

בשכונות בהן תשתית הפסולת (פחי האשפה, תדירות פינוי, תדירות ניקוי) הן נמוכות, הדבר משפיע לרעה על תחושת הביטחון של האזרח, על הנכונות לשהות במרחב הציבורי, על תחושת השייכות והגאווה האישית ועל הנכונות להתגייס למאמץ.

אנו סבורים שאין לצפות מתושבים שיקפידו על הניקיון כאשר רמת תשתיות הפסולת בשכונה היא נמוכה.

7. בשכונות חלשות – הזנחת שטח פרטי פתוח (להלן: שפ"פ)

שפ"פים מוזנחים בשכונות חלשות הם ככל הנראה תולדה של חוסר יכולת התושבים לתחזק את השפ"פים ולעתים קרובות הם מתכסים בקוצים ופסולת או מתמלאים בגרוטאות.

שפ"פ מכוסה עשבייה או קוצים מייצר תחושה של חיים בשכונה מוזנחת. ילד שגדל בסביבה מוזנחת אינו חש שהשלכת פסולת הינה דפוס התנהגות שלילי.

אימא אשר בסמוך לביתה שפ"פ מכוסה קוצים חושבת על נחשים ושרפות ואת המחשבות האלו היא מעבירה לילדיה כאשר היא משדרת להם שהמרחב הציבורי אינו שלהם או בשבילם.

8. הקרן לשמירת הניקיון

רשויות משלמות היטל הטמנה אשר מוזרם לקרן לשמירת הניקיון.

אחוז קטן מכספי הקרן מושקע בתחום הניקיון והקרן ממעטת לממן תהליכי חינוך, הסברה, מחקר, קהילה וכיוצ"ב.

אין לצפות מתושבים שיקפידו על הניקיון כאשר רמת תשתיות הפסולת בשכונה היא נמוכה

אימא אשר בסמוך לביתה שפ"פ מלא קוצים, חושבת על נחשים ושרפות ואת המחשבות האלו היא מעבירה אל ילדיה

9. חינוך תחילה

משרד החינוך החל בשנתיים האחרונות להגביר את העיסוק בנושא הניקיון ברמה המערכתית אך בעבר כמעט ולא הייתה התייחסות לנושא במוסדות חינוך. (נציין את חני פלג שפעלה לקידום הנושא) המשרד מטמיע את עקרונות 'האקלים החינוכי המיטבי' שעוסק בביטחון האישי של קהילת בית הספר. אנו סבורים כי ניקיון ולכלוך משיקים לעקרון זה. לדוגמה: תלמידה אשר גרפיטי פוגעני שכולל את שמה רוסי על קירות בית הספר עלולה לחוש חוסר ביטחון בעת שהייתה בביה"ס. גרפיטי הוא צורת ביטוי מלכלכת ולא מכבדת במרחב הציבורי. במוסדות בהן קיימת עשייה תהליכית ורציפה היא תוצאה של אדם אחד 'משוגע לדבר'. כתחליף לתהליכים חינוכיים ערכיים בוחרים במוסדות חינוך רבים לצאת למבצע ניקיון אף שתרומתם בטווח הבינוני והארוך נמוכה מאוד הן בהיבט החינוכי והן בהיבט הסביבתי.

רמת הניקיון בכיתות רבות היא נמוכה. החל ממסטיקים, חריטה על שולחנות, פסולת נייר על הרצפה וגרפיטי על הקירות.

הנה תמונת מצב הניקיון בבתי ספר אשר משפיעה על האקלים החינוכי:

- רמת הניקיון בכיתות רבות היא ירודה. החל ממסטיקים דבוקים לכיסאות, חריטת שמות על שולחנות, פסולת נייר על הרצפה וגרפיטי על קירות (כולל גרפיטי פוגעני).
  - (ערכים) תלמידים רבים אינם מכבדים את עובד הניקיון ומשאירים פסולת בכיתות.
  - מורים (בעיקר מקצועיים) נאלצים ללמד בכיתות מלוכלכות אף שהם מרגישים כי הדבר פוגע בכבודם וביחס אליהם, מפאת חוסר הזמן מורים מעדיפים להתעלם וללמד.
  - במוסדות חינוך רבים רמת ניקיון נמוכה בשירותי התלמידים.
- בנוסף, עמותת נקי ביצעה מעקב אחר הנעשה במחנות של תנועות נוער ומצאה שורה של ליקויים והתנהלויות בעיתיות בנושא שמירת הניקיון מצד תנועות נוער מסוימות.

10. חשיבות ההסברה לנוכח התנהגות הציבור בשטחים פתוחים

רמת הניקיון נמוכה בחלק גדול מהזמן בחופים לא מוסדרים, מעיינות, מסלולי טיול ויערות. אין זה פלא, בחוף שאינו מוסדר ומבלים בו מאות/אלפי נופשים ושאין בו מי שמכוון את העניינים, אזי חלק מהציבור נוהג בצורה לא מכבדת ובין היתר מלכלך. אין להתייחס אל הציבור כאל מקשה אחת. הנה חלוקה בסיסית:

א. שומרי הניקיון

קבוצה קטנה אשר הנכללים בה מקפידים ורגילים לשמור על הניקיון בכך זמן ומקום.

ב. משליכי פסולת אישית בכמות נמוכה

קבוצה זו נכללים מרבית אזרחי ישראל. (כאמור בפסקה 4) מרביתם סבורים כי הם עצמם שומרי ניקיון אך לעתים בתום לב/מחוסר תשומת לב ולעתים מתוך עצלות/זלזול הם מלכלכים בכמות נמוכה.

ג. משליכי פסולת אישית בהיקף גבוה

קבוצה קטנה אשר הנכללים בה נוהגים מטעמים שונים, להשליך בכמות גדולה פסולת אישית (פסולת ביתית, בדלי סיגריה, שקיות, כלים חד פעמיים, בקבוקי משקה וכו').

ד. משליכי ערמות הפסולת

מיעוט אשר משליך בשטחים הפתוחים ערמות פסולת כגון פסולת בניין. זוהי פעילות עבריינית ויש להשאיר את הטיפול בה לגורמי האכיפה והמשפט.

מומלץ להתייחס ברצינות אל ההערכה לפיה מרבית עם ישראל מלכלך (גם אם בהיקף קטן). אין לצפות שבאתרים הלא מוסדרים הציבור ינהג באחריות ובשיקול דעת.

הניסיון מלמד שהסברה מצליחה לייצר את השינוי ומעודדת את הנופשים לקחת אחריות אך נכון להיום פעילות כזו מתקיימת רק באתרים (לא מוסדרים) ספורים, ובצורה לא רציפה וע"ב עבודת מתנדבים.

הניסיון מלמד שהסברה מצליחה לייצר את השינוי ומעודדת את הנופשים לקחת אחריות

תרבות הצריכה בדגש על כלים חד פעמי ואריזות מזון

הציבור בישראל עושה שימוש נרחב בחד פעמי. לאחרונה רשתות מזון אף הגבירו את השימוש באריזות ניילון לצורך אריזת ירקות ופירות. החד"פ והניילון אינם באמת חד פעמיים, הם מתפוררים ונטמעים בסביבה תוך שהם גורמים נזק לאוויר שאנו נושמים, למים שאנו שותים ולחיות הבר.

11. מבצעי ניקיון - out אירועי ניקיון - in

בישראל מבוצעים אלפי מבצעי ניקיון בשנה וזו ככל הנראה הפעילות הסביבתית הנפוצה ביותר אך אליה וקוץ בה, תרומתם נמוכה שכן הם אינם מכילים תהליכי חינוך. לאחרונה חל שינוי מבורך בהתייחסות המשרד להג"ס שמוביל את יום הניקיון הלאומי. המשרד כלל בתקצוב יום הניקיון גם דרישה לפעילות מקדימה בכיתות וארגונים רבים החלו להתארגן לכך. **אירוע ניקיון:** שבוע ראשון - פעילות חינוכית בכיתה, שבוע שני - מבצע ניקיון, שבוע שלישי - סיכום.

12. מחסור במחקר, מדדים וסקרים

ארגוני ממשל וארגונים אזרחיים משתמשים במדדים וסקרים במטרה לבחון פרמטרים כגון:

- עמידה ביעדים וקצב התקדמות
- מידת האפקטיביות של פעילותם
- יעילות ניצול המשאבים.

כאשר הארגונים הנ"ל מבקשים מענה לסוגיות כגון התנהגות אנושית והדרכים לשנות אותה, המשיבה הטבעית היא האקדמיה.

בישראל (ובמידה רבה גם בעולם) האקדמיה לא מגוייסת למאמץ. יש מחסור במחקר, מדדים וסקרים ועפ"י רוב בעלי תפקידים מקבלים החלטות על סמך הניסיון האישי ותחושות הבטן. כאן המקום לציין:

- **ד"ר מיה נגב** על מאמרה "שיפור רמת הניקיון במרחב הציבורי בישראל".
- **ד"ר גליה פסטרנק** שהייתה מיוזמות מדד חוף נקי, עוסקת שנים רבות במחקר פסולת בחופים ובים. הנתונים שאספה סייעו לקדם את חוק השקיות שהביא לצמצום השקיות באופן מידי.
- האגודה הישראלית לאקולוגיה וסביבה שמובילה עם פרופ' רון מילוא כנס שנתי "**יוצאים לעצמאות מהלכלוך**" ומשלבת בירחון תכנים מחקרים- מדעיים בנושא. (עורך - שחר בוקמן).

מדד חוף נקי,

בישראל באופן שוטף מופעל רק **מדד חוף נקי** (מטעם המשרד להגנת הסביבה) בחופים לא מוכרזים. המדד מדרג את רמת הניקיון ברצועת חוף. זהו מדד אמין וותיק והמשרד משתמש בו בכדי לבחון את מאמצי הרשויות הרלוונטיות. אינו מופעל בים האדום, חופי הכינרת וים המלח.

תוצאות המדד מפורסמות באתר המשרד ובכלי תקשורת רבים וזהו דבר חשוב אך יש לזכור כי המדד מספק תשובה רק לנעשה ברצועת חוף שביחס למרחב הציבורי הכללי היא מיקרונית.

בשנת 2018 נערך מטעם משרד מבקר המדינה סקר ניקיון בירושלים, תל אביב וחיפה. בסקר נוטרה פסולת במגוון רחובות (ע"ב נתוני למ"ס). סה"כ 60 ק"מ של מדרכות בכל עיר.

הסקר מתייחס לערמות פסולת מקומיות (כרטיס צהוב) וערמות פסולת קבועות (כרטיס אדום). כמו כן פותח סקר למוסדות חינוך שכולל ניטור פסולת בכיתות, שירותים, תחנות הסעה וכו'.

13. אכיפה

פקחים כמעט ואינם אוכפים את חוק הניקיון בשל העומס המוטל עליהם (סדרי עדיפויות), בשל הקושי לתעד ולהציג ראיות ובשל העובדה שמרבית הציבור (ולא רק מיעוט) עובר על חוק הניקיון. קיים מחסור בפקחים במשרד להגנת הסביבה והדבר מצוי (כנראה) בתחום נציבות שירות המדינה.

האקדמיה לא מגוייסת למאמץ. יש מחסור במדדים וסקרים ועפ"י רוב בעלי תפקידים מקבלים החלטות על סמך ניסיון אישי ותחושות בטן

פתרונות ישימים

1. תכנית הוליסטית

אנו ממליצים לאמץ תכנית הוליסטית רחבה שתכלול את מרב ההיבטים אשר משפיעים על נושא הניקיון ואשר מומלץ לשלב ביניהם. להלן: חינוך, הסברה, מחקר, תשתיות וטכנולוגיה ואכיפה. אנו סבורים כי נוכל להתמודד עם אתגר הניקיון רק כאשר נפעל בכל התחומים הנ"ל.

2. רשויות

א. ראשי רשויות

- מומלץ לגייס את ראשי הרשויות. הרשויות הן הגוף המרכזי ביותר בכל הקשור להשפעה על הציבור. לפיכך, שיפור רמת הניקיון חייב לכלול את ראשי הרשויות ואגפי חינוך ורווחה בשילוב אגף שפ"ע. לעניין זה מומלץ ללמוד מערים שהצליחו (או מנסות) להוביל תהליך עירוני:
- **ירושלים** – בהובלת ראש העיר בשילוב ארגוני מתנדבים (לדוגמה: הנסיך הקטן) בקמפיין עירוני רחב שכולל תשתיות, הסברה, גיוס נאמני ניקיון ועוד.
  - **מגדל העמק (עו"ס שרון קסיס)** תוכנית עיר נקייה ומקיימת. תכנית רב מערכתית בהובלת מדור קהילה באגף הרווחה. בשיתוף אגף שפ"ע, חינוך, אכיפה, דוברות ונציגי ציבור.
  - **קואליצייה עירונית אשדוד** בהנחיית ראש העיר, משלבת כמעט את כל אגפי העירייה, מתוכללת ע"י היחידה לתכנון אסטרטגי (**הגברת אסתי פילוס**) וכוללת הסברה, סקרי ניקיון.
  - **תל אביב – הקרן לחדשנות** קמפיין לצמצום צואת כלבים אשר כולל הסברה, סקרים ואכיפה.
  - **כרמיאל שכונת מגדים** – שיקום השכונה והפיכתה לאחת השכונות הנקיות, חיזוק הקהילה – מהלך שהובל ע"י עובדים סוציאליים, גינות קהילתיות בתגבור ניקיון ואמצעים מטעם אגף שפ"ע.

ב. ממונה ניקיון רשותי

מומלץ להזמין את הרשויות למנות רכז רשותי לתחום הניקיון (לצד מנהל אגף שפ"ע) אשר יעסוק בתכלול המאמצים ובעיקר בעשייה בתחומי חינוך, הסברה, חיבור המגזר העסקי, סקרים, מחקר ועוד. מאחר ולדעתנו מרבית המאמצים הם במגרש החינוכי וההסברתי מומלץ שהממונה הרשותי יגיע מתחום החינוך לדוגמה מנהל/סגן מנהל אגף חינוך לשעבר.

ג. שפ"פים

מומלץ שרשויות יבחנו מחדש את נושא אחזקת שפ"פים בשכונות חלשות באמצעות התושבים. במידת הצורך תבוצע האחזקה ע"ח הרשות בתשלום סימלי של התושבים. שפ"פ מסודר ונקי מקטין משמעותית את היקף הפסולת המושלכת ומסייע לעודד את התושבים להתחבר למרחב הציבורי.

ד. תשתיות פסולת בישובים חלשים ושכונות חלשות

מומלץ שהממשלה והרשויות יגבירו את המאמץ להסדרת תשתיות פסולת בשכונות החלשות. יש לכך השפעה לא מבוטלת על תחושות השייכות והביטחון ועל נכונות התושב להתגייס למאמץ הכללי.

ה. סקרי ניקיון ברשות

מומלץ להטמיע שימוש במדדים וסקרים ברשויות בצורה רציפה וקבועה. פרסום התוצאות בשקיפות ידרבן את העשייה ואת המוטיבציה ויגביר את אמון הציבור. סקרים ניתן לבצע גם באמצעות הציבור.

הקרן לשמירת הניקיון

מומלץ שהקרן לשמירת הניקיון תקצה משאבים להתמודדות עם אתגר הניקיון באמצעות חינוך, הסברה, מחקר, פיתוח טכנולוגיה, רתימת קהילות ועוד.

אנו ממליצים לאמץ
תכנית הוליסטית
להתמודדות עם
אתגר הניקיון

מומלץ שהקרן
לשמירת הניקיון
תקצה משאבים
לטובת חינוך,
הסברה, מחקר..

3. חינוך

א. קביעת רף קבוע של שעות לימוד שנתיות לכל ילד מגיל גן ועד סיום תיכון.

ב. קבוצות מנהיגות בתיכונים לביצוע פעילות חינוכית -

מומלץ להרכיב את המחויבות האישית באמצעות קבוצות מנהיגות בתיכון. קבוצות אלו מורכבת מתיכונים סטים אשר עוברים סדנת מנהיגות ורוכשים כלים להצגת הנושא בפני מגוון קהלים. הניסיון מלמד כי ילדי בית ספר וגן התחברו מאוד לפעילות של התיכונים המנהיגים.

ברשת אורט (חלוצה בתחום, הקימה קבוצות בפזורה הבדואית, בעוספיה, מודיעין, עוספיה ועוד) בעיריית תל אביב יפו, עיריית אשדוד, בית שאן ובגליל התחתון הוקמו בשנים האחרונות כ-70 קבוצות כאלו (גילוי נאות – הקבוצות הוקמו באמצעות סירת ניקיון) וחברי הקבוצה ביצעו בין היתר:

- העברת שיעורים בנושא 'הקשר בין היגיינת הגוף לניקיון הכיתה'
- הסברה במרכזי קניות ובמרפאות ובבתי תפילה
- ארגון תחרויות ניקיון וביצוע סקרי ניקיון
- אכיפה חברתית – חלוקת שוקולד לילד ששומר על הניקיון ו'קנס' בסך שקל לילד מלכלך.

ג. ביצוע סקרי ניקיון במוסדות חינוך

מומלץ להכשיר סוקרים לביצוע סקרי ניקיון במוסדות חינוך. סקרים יבוצעו אחת לשבועיים ותוצאותיהם יפורסמו באתר ביה"ס/הרשות והדבר עשוי לשמש כגורם מדרבן לשמור על הניקיון.

ד. חינוך בלתי פורמלי

מינהל חברה ונוער במשרד החינוך חולש על תנועות הנוער, קייטנות, מכינות, של"ח וטיולים בבתי ספר, מחויבות אישית ועוד.

למינהל חברה ונוער יש משאבים ויכולת עצומה להניע תהליכים אשר ישפיעו על רמת הניקיון. מומלץ שימונה מנהל תחום ניקיון במינהל חברה ונוער ותפקידו יהיה לתכלל את כל הפעילויות, ליזום פעילות ולוודא כי בכל תחומי העשייה של המינהל רמת הניקיון היא גבוהה.

ה. ממונה תחום ניקיון בקייטנות, טיולים ומחנות של תנועות נוער, בדומה לרכזי תחום (לדוגמה: רפואה, אבטחה) מומלץ לחייב את הגוף למנות רכז תחום ניקיון.

ו. חד"פ out רב פעמי in

מומלץ להמשיך ולעודד את התהליכים הבאים בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי:

- שימוש בכלים רב פעמיים, בדגש על מסיבות, טיולים וכו'.
  - ברחבי הארץ ארגונים (כולל עמותת נקי) משאילים לציבור ערכות כלים רב פעמי אשר המשתמש בהם שוטף אותם בתום השימוש.
  - מומלץ שמערכת החינוך תצטרף למהפכה החשובה הזו.
  - קופסאות מזון רב פעמיות במקום שקיות ניילון, בעיקר בהקשר של הסנדוויץ' האישי.
  - החלפת החמגשיות וכלי האלומיניום בכלי מתכת אשר הוכח כי הם בריאים יותר לאחסנת מזון חם ובכלי פלסטיק אשר ניתן לשטוף בסיום הארוחה. רשויות אחדות כבר החלו בהוצאת כלי האלומיניום והחמגשיות ומומלץ לעודד עוד רשויות לנהוג כמותן.
  - זה המקום לציין את עמותת צלול (מאיה יעקובס) שמובילה את קמפיין 'עיר ללא פלסטיק'. בעיר הרצליה הוצאת חד"פ ממשרדי העירייה ומבתי ספר, הסברה מתקיימת בחופי העיר.
- הוצאת החד"פ מחיינו היא אתגר מורכב אך הכרחי בהיבט השמירה על הניקיון, שמירה על ערכי טבע וקיום הבטחה בת קיימא עבור הדורות הבאים.

הניסיון מלמד כי ילדי בית ספר וגן התחברו מאוד לפעילות של התיכונים המנהיגים

4. הסברה

מומלץ להקים מערך צוותי הסברה אשר יפעל באופן רציף ומקצועי עפ"י מפת עומסים באתרי טבע הומי אדם, מומלץ שהצוותים יועסקו בשכר ויצורפו אליהם מתנדבים מקומיים.

מטרת צוות ההסברה: לוודא שהנופשים נוהגים בטבע בצורה מכבדת, בריאה ונקייה.

המסביר הוא העיניים והפה של מנהל האתר ו/או ראש הרשות. הוא יזום שיחה קצרה עם הנופשים אשר עוסקת בנקודות הבאות:

- אחריות על שמירת ערכי הטבע. לדוגמה: שמירה על בתי גידול של בע"ח, מים, אדמה, אוויר.
- שמירה על כללי התנהגות: הפחתת עוצמת מוסיקה, מניעת נסיעה פרועה, וונדליזם וכו'.
- מניעת אסונות לדוגמה הסברה על מניעת שרפות, הכרת שירותים חיוניים (מד"א, הצלה).
- חובת השמירה על הניקיון במשך כל השעות בטבע וחובת פינוי הפסולת אל הפח.

היקפי פעילות,

הניסיון מלמד שמסביר מיומן מסוגל לשוחח ולהשפיע על התנהגות של **500 נופשים ביום!** (בקבוצות/משפחה). צוות הסברה שבו 4 מסבירים ומנהל משפיעים על 2,000 נופשים ביום.

מתוך ניסיון רב שנצבר בנושא ניתן לקבוע שצוותי הסברה חוללו שינוי של ממש בכל הקשור לשביעות רצון הנופשים, להגברת רמת הניקיון ואף לצמצום הוצאות ניקוי האתר.

הנה דוגמאות לארגונים, קבוצות ואזרחים פרטיים אשר מבצעים הסברה והביאו לשינוי חשוב:

- **איגוד ערים כינרת (יעל סלע)** חלוץ בהפעלת צוותי הסברה, הפעילות (לצד אכיפה ומניעת מוסיקה) הגבירה את רמת הניקיון בחופים וכפועל יוצא עלתה תחושת ההנאה בעת בילוי בחוף.
  - **'מהפח' (גל קרטס)** מבצע אימוץ מעיינות בשיתוף עם קהילות מקומיות. כולל הסדרת פינוי הפסולת והסברה לנופש. מביאים לשינוי מדהים בהיקף הניקיון. בשיתוף רשות ניקוז קישון.
  - **שומרי המפרץ אילת (מורי חן)** תנועת נוער קטנה וותיקה באילת. במטרה לשמור על הניקיון מבצעים צלילות ניקיון ופעילות הסברה במפרץ אילת, לאחרונה בשילוב צוללים מירדן וממצרים.
  - **קהילת מורד הירדן (דני גרינבלט)** קהילת עמק הירדן אשר נרתמה לבצע הסברה בנושא הנחל והניקיון לצד פעילות לניקוי גדות הירדן מסכר דגניה ודרומה. במימון איגוד ערים כינרת.
  - **ארץ ללא בדל (יאיר וולוביץ')** עמותה אשר פועלת בשיתוף רשויות. ייצרה מאפרות חוף רב פעמיות ומחלקת אותן בדוכני חוף, מתנדביה מבצעים פעילות הסברה. ביצעה מחקר על בדלים.
  - **'ארץ נקייה אין זו אגדה' (גפנית שלוי)** תלמידי מעלה צביה בשיתוף תושבי סאלמה. התלמידים פגשו את השר זאב אלקין ועוררו את עיסוק ביום הניקיון. מקיימים מפגשי הסברה ערבים יהודים.
  - **קיימא גליל מערבי – (יובל)** תושבי הגליל אשר נרתמו לשמור על הסביבה החופית באזור אכזיב, במטרה להגביר את המודעות מקימים אוהלי הסברה ועורכים פעילות אקדמית בחוף.
  - **רום כרמי, Creative changer בר סטיפנסקי** יוצרי תוכן מבצעים הסברה במדיה חברתית.
  - **תופעת טבע (הראל רצון)** משפחת השטח טבע הגדולה בישראל עוסקת גם בשיקום טבע.
- נציין את הארגונים: **שומרי הים התיכון, ים חופשי, זבל במדבר, שעה בשבוע, ארץ חדשה.**

5. רשויות במגזר הערבי

מומלץ להמשיך ולהסדיר בצורה מיוחדת את התשתיות ביישובי החברה הערבית בכלל וביישובי הפזורה הבדואית בנגב בפרט.

מומלץ להמשיך לפעול במטרה למגר את תופעת שריפת הפסולת, השלכת פסולת למזבלות לא חוקיות, השלכת פסדים בפאתי יישובים וכיוצ"ב.

מומלץ לבצע בחינה מעמיקה של תחום הפיקוח והאכיפה בדגש על הרחבת תקני האכיפה.

מומלץ להקים מערך הסברה ארצי אשר יפעל באופן רציף עפ"י מפת עומסים באתרי טבע הומי אדם

הניסיון מלמד שמסביר מיומן מסוגל לשוחח ולהשפיע על 500 נופשים ביום

6. אכיפה

- מומלץ לעשות בחינה מעמיקה של סוגיית החוק, הפיקוח ותקני האכיפה ובסיומה להגיש המלצות מסודרות. הבחינה תכלול:
- בדיקת היקף הפקחים ברשויות/מועצות, במשרד להג"ס, ברט"ג, קק"ל ובמשרד החינוך.
  - היקף המשימות המוטלות עליהם והזמינות שלהם לאכוף בצורה טובה את חוק הניקיון.
  - שינויים נחוצים בחוק הניקיון בעיקר בתחום היכולת לתעד ולהשיג ראיות קבילות.
- מומלץ להקים מערך אכיפה ייעודי למחנות צה"ל ולפעילות של הצבא בשטחים הפתוחים.
- מומלץ במועצות אזוריות להגדיל תקני אכיפה ולקבוע אותם ביחס לשטח המועצה (ראה פסקה 5).

7. טכנולוגיה

- א. מומלץ להטמיע שימוש באפליקציות אשר מסייעות בניטור מקומות נקיים ובדירוג רמת פסולת. אפליקציית **'איפה הזבל' (טל ווינברג)**, מאפשרת לדרג את רמת הניקיון בכל מקום וזמן. המידע ציבורי ועשוי לסייע בקבלת החלטות. מידע כגון - מה רמת הניקיון בשכונה בה אני מתכנן לרכוש בית? אפליקציית **'מהפח' (גל קרטס)** שבה קיים מידע על תאי שטח שעברו ניקוי ונעים לשהות בהם.
- ב. מומלץ להגביר שימוש בחיישני נפח במכולות אשפה ובפחים מוטמנים. הם מסייעים בתיזמון ריקון הפחים ומונעים גלישת פסולת אשר יוצרת בעיות: פסולת מתפזרת ומהווה מפגע אסתטי וריח. מזמנת חיות בית אשר מסכנות את עצמן וחיות בר לדוגמה: חזירי בר, חולדות, התפרצות כלבת כתוצאה מביקור בישוב של תן נגוע.
- ג. מומלץ להגביר את השימוש במצלמות סמויות במטרה להתמודד עם משליכי ערמות פסולת.

8. המשרד להגנת הסביבה

- א. הפחתה למינימום שימוש בכלים חד פעמיים כדוגמה אישית לשאר משרדי הממשלה מומלץ שהמשרד יצמצם את השימוש בחד"פ בתחומיו וישמש השראה למשרדים וגופי ממשל נוספים.
- החברה להגנת הטבע (יעל אילמר) פנתה לחמישים חברות במשק הישראלי חברת אינטל ובית הנשיא החליטו להוציא את החד"פ מתחומן. (2019).
- הפרלמט האירופי החליט להגביל מכירת חד"פ ונמצא במו"מ עם 28 המדינות החברות בארגון.
- ב. הרחבת השימוש במדד חוף נקי מומלץ שמדד חוף נקי יבוצע באופן רציף ושוטף גם בחופי הכינרת, ים המלח, ובמפרץ אילת.

9. קואליציה

- מומלץ להקים קואליציית ארגונים אשר תפתח תכנית הוליסטית להתמודדות עם אתגר הניקיון. ב-2013 הוקמה קואליציית ארגונים (באמצעות סירת ניקיון ופרופסור רון מילוא מכון ויצמן), למפגשיה הגיעו נציגי עשרות ארגוני ממשל וחברה אזרחית. בין היתר: משרדי החינוך והגנת הסביבה, צה"ל, רשת אורט, עיר ללא אלימות, החברה למתנ"סים, קק"ל, חלה"ט, רט"ג, נציגי עמותות, אנשי ציבור וטבע. הייתה לנו מטרה כפולה:
- תכנית הוליסטית** – שאפנו לנסח במשותף תכנית הוליסטית ושאפנו להניחה על שולחנם של השר להג"ס, שר החינוך ושר התיירות כשהיא חתומה ומאושרת ע"י הארגונים החברים.
- חזית אחידה** – שאפנו להקים חזית ארגונים אשר מחליטה במשותף על סדרי עדיפויות, דרכי פעולה וחלוקת משאבים ועוד, מנסחת במשותף את המסרים ויוצרת רשת שיתופי פעולה.

מומלץ להקים קואליציית ארגונים אשר תפתח תכנית הוליסטית להתמודדות עם אתגר הניקיון